

Azerbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kültüri İnförmasiya Vəsitələrinin İnkışafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

9-cu istiqamət:
Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Azərbaycan şairi, yazarı, alimi, mütəfəkkiri, tərcüməçisi, Azərbaycanın ilk tarixçisi hesab olunan Abbasqulu ağa Bakıxanov (Bakıxanov Abbasqulu Mirzə Məhəmməd oğlu, Qüdsi) XIX əsrda yetmiş maarifçilərimizdən biri kimi azərbaycançılıq ideyasının, bütövlükdə isə azərbaycanşunasığın inkişafında özünəməxsus rol oynayıb.

Azərbaycan tarixşunaslıq elinin esasını qoymaqla Bakıxanov xalqımızın təşəkkül tarixinə, milli düşüncəsinə, şüuruna əvəzsiz töhfələr bəxş edib. Tədqiqatçı Zöhrə Əliyevanın "Azərbaycan maarifçiliyi və dünya ədəbi-nəzəri fikri" əsərində qeyd edilir ki, Azərbaycan ədəbi-bədii fikri və mədəniyyəti Şərq və Qəribin səmərəli və mənəvi dəyərlərinin sintezidir. Tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, XIX əsrde yaşayış-yaratmış Azərbaycan ziyalılarının əksəriyyəti, o cümlədən de Bakıxanov Şərq və Qərib sivilizasiyaları arasında mənəvi köprü rolunu oynayıb. Fəlsəfe üzrə fəlsəfe doktoru Vahid Ömərov qeyd edir ki, bir milli ideoloji hərəkat kimi maarifçilik öz böyük tarixi-tipoloji funksiyasını Yaxın və Orta Şərqi, eləcə də, Azərbaycanda da icra etmiş olur: "İctimai və bədii təfəkkürün mehz maarifçilik mərhələsində Azərbaycanda da antifeodal məfkurenin və realist metodun müstəqil milli tipi yaranma bilir. Məhz bu zaman - XIX əsrin ortalarından ümummilli ədəbi dilin təşəkkülü prosesi başa çatır, demokratizm ideologiya kimi formalasır, rus və Qərib mədəniyyəti ilə əlaqələr güclənir, klassik romantik poeziyanın, həmçinin, Vaqif, Zakir, Vazeh və Bakıxanovun timsalında "yeni dövər" ədəbiyyatının təşəkkülü üçün bilavasitə bədiestetik enənlər de öz tarixi keçid və zəmin rolunu icra etməyə başlayır. Maraqlıdır ki, bədii fikrin həm tam müstəqil, xalis milli realist təfəkkür mədəniyyətinin ümumi sisteminən (regionlar və ədəbi məhəllələr müstəvisindən) kənarra çıxaraq, daha böyük genişliyə qədəm qoyması XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir".

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfe doktoru, Bakıxanov ırsinə dair sayız tədqiqatın müəllifi Faiq Ələkbərli "Bakı-Xəber"ə bildirdi ki, o, "Milli ideologiyaya tarixi-fəlsəfi baxış" əsərində Abbasqulu ağa Bakıxanovun azərbaycançılıq ideyasının təfəkküründə oynadığı rolü geniş təhlili edib. "Fikrimizcə, A.Bakıxanov Azərbaycan elmi tarixşunaslığının banisi olmaqla yanaşı, həm milli ideyallığı ilə seçilən milli tarixi, həmçinin, milli ideologianın ilk yaradıcılarından biri olub. Bizim bu fikrimizi XX əsr

Bütün hallarda, Bakıxanov Çar Rusyasının polkovniki, zabiti olaraq fealiyyət göstərsə də, "Türkmençay" müqaviləsinin bağlanmasında birbaşa iştirak etsə də, o, bütün həqiqətləri görmüşdü. O bütün bunları gördüyü üçün millətinə gün ağlamaq istəyirdi. Onun həm qəzet neşrinə, həm de məktəbin yaradmasına göstərdiyi cəhdər Bakıxanovun milli ruhlu bir məarifçi olduğundan xəber verirdi. Ən əsası da maraqlıdır ki, Çar Rusiyası onun bu cür milli ruhlu olmasından ehtiyatlanırdı. A.Bakıxanovun milli ruhunu saxlaması, ruslaşmaya məruz qalmaması Çar Rusiyasını çox narahat edirdi. Hətta onu 1837-ci ilde Quba үsyanında bele ittiləm etməsələr də, ondan şübhələnirdilər. Çünkü bilirsiniz ki, o, bir tərafından Quba ilə də bağlı idi. Qurbanın Əmsar kəndi Bakı xanları ilə bağlı olan Bakıxanovluların kəndi idi. Bu səbəbdən ondan da şübhələnirdilər ki, Quba үsyançılarına o rəhbərlik edir, yaxud onlara ideya verir. Ona görə Bakıxanovu ciddi nezaret altında saxlayırdılar. Bütün burlara baxmayaq, o, haqqın və ədalətin, başlıcası, öz xalqının yanında olan bir şəxsiyyət kimi Quba үsyançılarının da yanında idi.

Buna heç bir sübut tapa bilmedikləri üçün Bakıxanovu istefaya göndərməkələ kifayətənlər. Artıq o, istefada olan bir polkovnik kimi fealiyyət göstərirdi. Mənim düşüncəmə görə, Bakıxanovun azərbaycançılıqlı, Azərbaycan türkçülüyü ilə bağlı en böyük işlərindən biri məhz "Gülüstanı-İrəm" adlı tarixi əsəri yazmasıdır. Əslində, onun bu əsəri Azərbaycan türklərinin yeniden oyanışında, yenidən birləşməsində mühüm rol oynayıb. Çünkü bir xalqın varlığı məhz iki sūrədən asılıdır - tarixi sūrə və mədəni-əxlaqi sūrə. Bu ikisi də bir yerde milli ictimai sūrəni təşkil edir. Bakıxanovun da azərbaycançılıq ideyasının formlaşmasında en böyük əməyi yazdığı "Gülüstanı-İrəm" əsəridir. Bilidirim ki, o bu əsərin adını formal olaraq seçmişdi. Bu əsərde Azərbaycan türklərinin en qədim dövründən başlayaraq qədim dövlətçilik tarixi, adət-ənənələri, hətta fəlsəfi fikir tarixi də öz əksini tapıb. Mənə elə gəlir ki, onun bu əsəri yazmağı təsadiüf olmayıb. Onun bu əsəri yazmağa, birincisi, o, 1833-1834-cü illərdə Avropa ölkələrinə səyahət etməsi və Qərib mədəniyyəti yaxından tanılığı, ikincisi, 1830-cu illərdə Quzey Azərbaycanda, o cümlədən, 1837-ci ilde Quba-da baş verən үsyanlar ve Seyx Şamil hərəkatının təsiri, üçüncüüsü, çarizmin Qafqaz müsəlmanlarının türk mənşəyini, dilini, mədəniyyətini "tatar" adı altında assimilya-

Faiq Ələkbərli: "...Bakıxanov milli ideologiyamızın, azərbaycançılığının ilk nümayəndələrindən biridir"

"Bakıxanovun milli ruhda "Gülüstanı-İrəm" əsərini qələmə almış..."

siya etməsi, erməni, gürçü, polyak və başqa xalqların ziyanlarında, alimlərindən görüldüyilər millet və vətən təessübkeşliyi sövq edib. A.Bakıxanov anlayırdı ki, bu pərakəndəliklə bir şey əldə etmek olmaz, en düzgün yol milletin tarixini yazılınca onun milli tarixi şüurunu bərpa etməkdir. Dündür, o özü bəzən qeyd edirdi ki, millet təessübkeşliyindən uzaq bu tarixi yazılınca, da haç obyektiv yanaşma sergiləyib. Şübhəsiz ki, onun yazdıqlarında obyektivlik var idi. Özü deyirdi ki, men bu əsəri yazarkən millet və vətən təessübkeşliyindən çəkindi. O bu əsəri tamamladıqdan bir neçə il sonra öz əserinə münasibətində yazırıb: "Bu ananın hiss etdiyi ləzzət gelməz hesaba, bəñzer ancaq o ləzzət bu tərəvətli kitab". Yaxud da ki, başqa bir mənbədə göstərilir: "bu kitab yarandısa, xayıseyi-museyi zaxar için yazmılmalı oldu, lakin bu əsərim xalq için". Yəni, gördüyü kimi, o bu əsəri məhz xalq üçün yazmışdı. Sonradan o bu əsərin kitab halında çap olunması üçün Birinci Nikolay müraciət edir. Birinci Nikolay da akademiklərdən M. Brosse və B. Dornun həmin kitab haqqında rəylerini öyrənməyə çalışır. Həmin alimlərin kitab haqqında müsbət rəy yazmasına baxmayaq, Birinci Nikolay "Bakıxanovun əsəri Avropa alimlərinin təqibidən təqibidən getirə bilməz" deyə kitabın dövlət hesabına nəşr edilməsinə icazə vermir. Buna səbəb isə kitabda Bakıxanovun milli ruhunu əks etdirməsi və yenidən Azərbaycan türklərini bir araya getirmək təşəbbüsleri idi. Əslində, "Gülüstanı-İrəm" i diqqətə oxuduqda görürük ki, məhz Bakıxanov qədim dövrələrdən bütün türk dövlətlərini - Xəzərləri, Albaniyani, Şərqi və Qəribi türk dövlətlərini türk ruhun-

da gösterir. Bakıxanovun həmin əsərində, açıq-aşkar, Azərbaycanın və ətrafinin qədim türk yurdunu olduğu öz əksini tapıb. Burada Bakıxanovun ən ənənəvi məsələsi Şirvan və Dağıstan xalqlarının mənşəyinin türk olduğunu və bizlərin burada lap qədim dövrələrə yaşadığımızı göstərir. Xərəzmədə, Nizami Gəncəvidən, Qəzvinidən, başqa şəhərlərdən sitatlar getirərək buranın qədim bir türk yurdunu olduğunu irəli sürür. Həmçinin, əsərdə Azərbaycan xalqının və Azərbaycan xalqına bağlı olan digər xalqların dillərini de araşdıranda qeyd edir ki, burada əsas dil Azərbaycan türkçəsidir. Bu əsərdə açıq şəkildə göstərir ki, buranın əsas əhalisi türklərdir və danışq dili də türk dilidir. Həsab edirəm ki, bu ənənəvi məsələdə göstərir ki, Bakıxanovun məsələni bu cür qoyması, şübhəsiz ki, Çar Rusiyasını razi salmayıb. Dündür, o, türk sözü ilə yanaşı, Çar Rusiyasının təzyiqi altında "tatar" sözündən də istifadə edir. Hətta onun "Tatar nəğməsi" adlı şeiri də vardi. Sonradan həmin şeiri bizimkiler Sovet dövründə "Azərbaycan nəğməsi" adlandırdılar. Bütün hallarda, biz görürük ki, Bakıxanov türk ruhunu həmişə dəha çox qoruyub. Yeri gəlmışkən, Bakıxanovun bu əsəri yalnız 1926-ci ilde rus dilində nəşr edilmişdi. Bu nəşrde müəyyən qədər ixtisarlar olsa da, yene müəyyən qədər milli ruh qorunub saxlanılmışdır. Orada göstərilir ki, Bakıxanov "mən dörd dildə yazmışam - türk, əreb, fars və rus dilində yazmışam" deyir. Maraqlıdır ki, 1951-ci ilde onun kitabı Azərbaycan dilində nəşr olunanda türk dilə sözü də Azərbaycan dilə sözü ilə əvəzlenib" - deyə F.Ələkbərli qeyd etdi.

F.Ələkbərlinin sözlərinə görə, Bakıxanovun Azer-

"Gülüstanı-İrəm" də vətən-pərvərlik hissi olduğunu çoxdur. A.Bakıxanov özü həmişə öz vətənini, öz xalqını sevdiyi və onunla fəxri etdiyini qeyd edib. "...Bu ölkədən olmamışla fəxri edirəm". Bu da Bakıxanovun vətən-pərvərliyinin ölməz bir örnəyidir.

İradə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kültüri İnförmasiya Vəsitələrinin İnkışafına Dövlət Dəstəyi Fonduñun maliyyə dəstəyiyle çap olunur.